

УДК 94(477.46)«1917/1921»

DOI: 10.31499/2519-2035.9.2022.269880

**Ігор ОПАЦЬКИЙ,**  
orcid.org/0000-0002-6786-3295  
кандидат історичних наук,  
викладач кафедри історії України  
Уманського державного педагогічного  
університету імені Павла Тичини  
(Україна, Умань)  
igor.opatskiy@gmail.com

## ВСТАНОВЛЕННЯ ОКУПАЦІЙНОЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ НА УМАНЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕГО-ДОКУМЕНТІВ)

У статті досліджується питання встановлення окупаційної більшовицької влади на Уманщині в 1918 – 1919 рр. Автор здійснив аналіз еґо-документів уманців, у яких відображено сприйняття населенням Уманщини приходу нової влади та показано насильницький характер встановлення окупаційної влади на Уманщині. Автором проаналізував щоденникові записи відомого уманського адвоката, учасника громадського руху, кооперативного діяча Петра Федоровича Курінного (1852 – 1931) та спогади дружини лікаря, громадського діяча Юрія Львовича Крамаренка – Олександри Олександрівни Крамаренко (Ісаєвої). Наведені факти дають змогу стверджувати, що ця влада для мешканців краю була окупаційною (незважаючи навіть на те, що одним з її очільників був уманець Ізраїль Кулик).

**Ключові слова:** Уманщина, Петро Курінний, Олександра Крамаренко (Ісаєва), окупація, більшовицька влада, революція 1917-1921 рр.

**Ihor OPATSKYI,**  
orcid.org/0000-0002-6786-3295  
Candidate of Historical Sciences,  
lecturer of history of Ukraine Department  
Pavlo Tychyna Uman State  
Pedagogical University  
(Uman, Ukraine)  
igor.opatskiy@gmail.com

## THE ESTABLISHMENT OF THE BOLSHEVIK OCCUPATION AUTHORITY IN THE UMAN REGION (BASED ON EGO-DOCUMENTS)

The topic under analysis is the establishing the Bolshevik occupation authority in the Uman region in 1918-1919. The author analyzed the ego-documents of the people of Uman. Those documents reflect the perception of the arrival of the new government by the population of the Uman region. The main thesis of the article is to show the violent nature of the establishment of the Bolshevik occupation authority in the Uman region.

The seizure of power by the Bolsheviks in the Uman region in 1918 and 1919, along with other socio-political crises taking place at that time, were reflected in the ego-documents of the people of Uman. The author analyzed the memoirs of the famous Uman lawyer, member of the public movement, cooperative activist Petro Fedorovych Kurinnyi (1852 - 1931) and the wife of the doctor and public figure Yurii Lvovych Kramarenko - Oleksandra Oleksandrivna Kramarenko (Isaieva). The article also uses materials based on the memoirs of a resident of the Uman region, a white guardsman Andriienko. All participants were direct witnesses of the described events.

An analysis of the memoirs shows that the establishment of Bolshevik authority was bloody and cruel. The collective ideas of many citizens characterize that time as chaos, lawlessness, cruelty and robbery. In this study, there was made an attempt to investigate the attitude of the population of the Uman region towards the occupation authorities, the variability of its perception and the factors that influenced it. The citizens' attitude was influenced by moral exhaustion from constant instability, the degree of possible danger to the life and property of citizens from the occupation authorities, and chances to find their place in the new hierarchy of power. In particular, the formation and staffing of newly created institutions of executive power are shown. A characteristic feature of the new staff was professional incompetence, immorality and cruelty.

The poor got the opportunity to realize their hidden desires of revenge on the wealthy population. The peasants

*sympathized with the Bolshevik slogans – “Peace to people. Land for the peasants.” and zealously divided the landlords' property. However, the attitude of the Bolsheviks to the Ukrainian village as to a supplier of material resources, the actual robbery and cruelty in imposing their power turned them into strangers in the eyes of the Ukrainian peasantry, who came to take away what they had earned and grown. The intelligentsia of Uman resented the tributes and cruelty of the new government. Monetary tribute, forced maintenance of the Bolshevik troops in homes were imposed on the property owners as well as cruel and demonstrative reprisals for resistance.*

*Thus, the article shows the process of establishing Bolshevik authority in the Uman region and illustrates the attitude of different population segments towards it as well as showing the criminal actions of the new government against the local population. The above facts allow us to assert that this power was occupational for the inhabitants of the region (despite the fact that one of its leaders was a local resident Izrail Kulyk).*

**Key words:** *Umanshchyna (Uman region), Petro Kurinnyi, Oleksandra Kramarenko (Isaieva), occupation, Bolshevik authority, revolution of 1917-1921.*

**Постановка проблеми.** Повномасштабне вторгнення росії до України та вчинення її армією злочинів щодо цивільного населення, жорстокі вбивства, зґвалтування, мародерства – вразили цивілізований світ. Не менш вражаючим був і той факт, що в перехоплених СБУ розмовах окупантів з їх ріднею часто можна було почути від останніх «замовлення» на чуже взуття, одяг, побутову техніку, інструменти, гаджети. Окрім поверхових пояснень та врахування особливостей воєнного часу, що безумовно впливає на поведінку людей, слід зважати і на цивілізаційні відмінності між українцями та росіянами. Народні маси росії, як підкреслював П. Дурново, «сповідують принципи неусвідомленого соціалізму». Історики знають, що такі дії російських військ щодо України чиняться не вперше. Більшовицька росія в 1917 – 1920 рр. тричі завойовувала Україну, останнього разу – більш ніж мільйонною армією. І кожне встановлення більшовицької влади супроводжувалося вбивствами, численними грабунками, мародерством та терором.

Встановлення влади більшовиків на Уманщині також супроводжувалося жорстокістю і насильством. Ці події знайшли відображення в его-документах відомих уманців: адвоката, громадського та кооперативного діяча Петра Федоровича Курінного (1852 – 1931) та дружини лікаря і громадського діяча Юрія Львовича Крамаренка – Олександри Олександрівни Крамаренко (Ісаєвої). Петро Курінний впродовж життя вів щоденник, до якого старанно записував події, що відбувалися в його особистому житті, житті міста та країни. Особливістю його щоденникових записів є те, що він намагався передати зміст розмов та настроїв великої кількості людей, з якими йому доводилося спілкуватися. Олександра Крамаренко (Ісаєва) після завершення революційних подій написала спогади про життя її родини, де також не оминула увагою і важкий час боротьби різних сил за владу на Уманщині.

**Аналіз досліджень.** Тема встановлення більшовицької влади як Україні загалом, так і в окремих регіонах зокрема, знайшла відображення в численних наукових працях: як представників української діаспори, так і в радянській історіографії. З відновленням української незалежності 1991 р. вітчизняні історики детально аналізують еволюцію більшовизму та політику більшовицького керівництва, встановлення більшовицької влади в українських містах. Особливо плідно в цій царині працює С. Кульчицький (Кульчицький, 2013). Вченими досліджуються різні аспекти революції 1917-1921 рр. У працях Р. Пирого (Піріг, 2009), Н. Любовець (Любовець, 2010) акцентовано увагу на

потенціал еґо-документів під час вивчення подій революції.

Реґіональний аспект Української революції 1917-1921 рр. на Уманщині досліджує О. Дудник (Дудник, 2008). У її дослідженні проаналізовано визвольні змагання на півдні Київщини, зокрема і в населених пунктах Уманського повіту. Вона ж звертає увагу на значний інформаційний потенціал мемуарів у з'ясуванні реґіональних особливостей подій Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. та їхній інформаційний потенціал у з'ясуванні подій суспільно-політичного життя Уманщини означеної доби (Дудник, 2019).

**Мета статті.** Автор поставив собі за мету проаналізувати щоденникові записи П. Курінного та спогади О. Крамаренко (Ісаєвої) та дослідити їх реакцію на окупацію більшовиками Уманщини.

**Виклад основного матеріалу.** Більшовики вперше яскраво проявили свою політику щодо населення України восени 1917 року, коли солдати під впливом більшовицької агітації рушили з фронту додому. Вони грабували селян, громили маєтки землевласників, руйнували дрібні підприємства та вбивали офіцерів. До них доєдналися люмпенізовані марґінали. Стихійні «встановлення справедливості» та «перерозподіл земель» прокотилися українським селом. Спостерігаючи за хаосом, що відбувався в суспільстві П. Курінний занотував свої думки: «Сумна картина нашого життя... Бідна наша Батьківщина. Згубили її наші соціалісти і більшовики. Всіляка погань береться керувати країною і виходить суцільна розруха» (Курінний, 2013: 275).

26 жовтня в Умані вже було відомо, що «в Петрограді щось неладне». Офіційної інформації ще не було, однак в місті поширювалися чутки, що знову відбувся переворот в урядових колах, більшовики захопили владу та арештували Тимчасовий уряд, перервали телеграф і тому немає чітких відомостей з Петрограда. Згідно з іншими чутками, Тимчасовий уряд віддав наказ перекинути війська з лінії фронту в Петроград для захисту від більшовиків. Подейкували, що Керенський повернув під свою владу Петроград та встановив спокій, однак державний банк виявився розграбований більшовиками Також в Умані говорили, що більшовики вже сформували свій уряд на чолі з Леніним та його міністрами: міністр іноземних справ – Троцький, військовий – Верховський, шляхів сполучення – Бернадський, фінансів – Авилов. Також говорили, що Леніну будуть надані повноваження диктатора. Цього ж дня Петро Курінний зафіксував, що в країні (російській імперії) «страшна анархія»: в Петрограді робітники захопили фабрики та вигнали власників і канцелярських службовців, сутички між більшовиками та урядовими військами відбувалися в Казані та Калузі, в Тирасполі єврейські погроми тощо. Вир народних повстань, грабунків та руйнувань захоплював і українські землі, що не могло не турбувати автора щоденника. Петро Курінний не підтримував більшовиків, у жовтні 1917 року його симпатії були на боці партії Конституційно-демократичної партії. В програмі цієї партії йому імпонувала рішуча заборона розграбування приватної власності та визнання право на автономію народів. Його син Петро Петрович Курінний в розмовах з батьком також критикував політику більшовиків, яка призвела до беззаконня по

всій країні.

28 жовтня 1917 р. Уманська Рада робітничих і селянських депутатів на своєму засіданні засудила дії більшовиків, які за кілька тижнів до скликання Установчих зборів шляхом повстання захопили владу. Однак місцеві більшовики все одно спробували в листопаді підняти збройне повстання на Уманщині, які було придушене демократичними силами Умані та полуботківським куренем. Коли більшовицький Раднарком розпочав військовий похід проти УНР учасники Селянського з'їзду Уманщини висловили рішучий протест з приводу «втручання «Совітів» солдатських депутатів в справи Української Народної Республіки та заявив, що «Совіти» з людей тимчасово закинутих війною і політикою царизму на територію України (Дудник, 2008: 80).

2 листопада 1917 р. Умань була без газет та офіційної інформації, тому що другий день до міста не приходив потяг з Києва. Відсутність офіційної інформації сприяла для поширення різноманітних чуток. І ці чутки лякали П. Курінного: про те, що Керенського біля Петрограда розбили більшовики, про те, що Ленін видав закони «віддати всю землю народу» та «віддати всі капітали, які є в банках – народу». «Влада не те що слабшає, вона зовсім відсутня», – зафіксував П. Курінний на сторінках щоденника (Курінний, 2013: 301).

Під впливом революційних змін та більшовицької агітації значно радикалізувалися вимоги частини селянства Уманщини. На початку листопада частіше стають звістки: під час засідання Селянської спілки селянин закликав: землю захопити у поміщиків, і будинки, і інвентар, і все рухоме майно, і навіть одяг у буржуїв відібрати. 8 листопада житель села Краснопілка Фома Капустянський розповідав, що в селі змінюються суспільні настрої, і все гучніше проявляється бажання маргіналів захопити чуже майно. З його слів сільські ради та комітети часто очолювалися такими людьми (злодії, розбійники, шахраї, пройдисвіти), – з якими порядним і хазяйновитим людям соромно було знаходитися поруч. Це й призводило до того, що хазяйновиті селяни не брали участі в цих організаціях та не впливали на розв'язання питань життя села. Це підтверджує, що ленінське гасло про простих людей, які можуть керувати державою, було популістським. У кожній управлінській ланці всім заправляли малокомпетентні, хоч самовпевнені люди зі зброєю, які керувалися не законами, а «революційною законністю» та власним відчуттям справедливості. Натомість в с. Громи селянські настрої були дещо інші: «У нас, в селі, немає ніяких ні комітетів, ні земства... Нічого не вибрали, так все і зосталось по старому, ждем, що буде людям – те й нам... Приїжджали оратори, дещо розказували, а лише ми їм не вірим, хто їх прислав і нащо?... Ні про Україну, ні про російське правительство поняття не маємо» (Курінний, 2013: 305-306).

До середини листопада народні бунти набирали нової сили. Знайомий з Липовецького повіту розповідав П. Курінному, що там селяни всюди розграбували майно землевласників, забирали все, що траплялося на їхньому шляху: худобу, зерно, коней, реманент, машини, домашні речі, картини, а самі



будинки руйнували так, що власниками доводилося тікати десь в інші місцевості. Сільська рада Івангородського передмістя Умані теж була переобрана 15 листопада 1917 р., і до неї ввійшли колишні погромники, які закликали вбивати заможних жителів передмістя та забрати їхнє майно. «Всему этому причиной человеконенавистническая проповедь агитаторов», – пояснював П. Курінний (Курінний, 2013: 310).

На жаль, серед щоденникових записів відсутні сторінки, на яких описано вступ більшовиків до Умані. Найближчі записи датовані лютим 1918 р. З них відомо, що тоді більшовики оселилися в будівлі окружного суду. Вся увага уманців була зосереджена на більшовицького комісара Івана Кулика. «Маленький, риженький, в ньому тепер зосереджено увесь добробут Уманщини», – писав П. Курінний. Автор дивувався заявам більшовицького уряду, який іменував себе «нашим», «українським» урядом і в той самий час ставився до України як до переможеного народу та наклав на неї контрибуцію, і зокрема на місто Умань – 500 000 рублів. «Ми дивилися на більшовиків як на друзів, як на рідних братів, що несуть добро і правду, а вони виявилися злісними ворогами, що наклали на край важку і непосильну, грабіжницьку контрибуцію. Після такого грабунку багато хто помре з голоду. Ті щасливі, хто не дожили до цього часу. Тепер жити не можна... краще б вмерти, та дітей шкода», – подібні за настроєм думки уманців досить часто зафіксовані на сторінках щоденника (Курінний, 2014: 11).

8 лютого 1918 р. комісар І. Кулик спільно з Воєнно-революційним комітетом призначив фінансовим комісаром міста Євгенія Андрійовича Тарановського, а комісаром воєнно-технічної частини Баранова. 9 лютого 1918 р. в місті ходили чутки про наступ німецької армії на мінському напрямі, та про рух австрійських військ на Проскурів, Рівне і Луцьк. Однак більшовицька преса ці чутки заперечувала, але «їм уже не вірять, адже на догоду більшовикам преса була зламана і не могла повідомляти правду... Більшовицька цензура гірша за царську, а тому ми не знаємо, що коїться» (Курінний, 2014: 16).

В цей час більшовицька влада в Умані продовжувала збирати контрибуцію із заможного населення та поспішала отримати максимальну суму грошей в умовах загрози наступу австрійського війська. 10 лютого в Умані стало відомо, що німці захопили Мінськ, австрійські війська – Рівне і Луцьк. Серед уманців поширювалися чутки, що німці просуваються ближче до міста, однак більшовицька влада забороняла поширювати подібні чутки та наголошувала, що всілякі контрреволюціонери будуть передані військово-польовому суду. Щодо просування німців, то більшовики повідомляли, що з ними підписано мир і давали обіцянки мешканцям Уманщини: дістати керосину, зменшити дорожнечу продуктів і т.д. 11 лютого 1918 р. в уманських газетах опубліковані розпорядження про заборону будь-яких контрреволюційних виступів проти більшовиків, які в цей час спішили зібрати контрибуцію і втекти.

12 лютого залишений цікавий опис вигляду більшовиків, які продовжували базуватися в приміщенні Окружного суду Умані. «Коридоры полны какой-то швалью... Это, говорят, что-то вроде войска... Какие-то мальчуганы, называемые “красногвардейцами”... Большевики называют их “красным

казачеством”, но кто они и какое отношение имеют к казачеству и к Украине вообще никто не скажет, так как это сброд со все местностей» (Курінний, 2014: 19). Цим «босякам» більшовицький уряд призначав солідну плату за те, що вони «били буржуїв» і воювали проти України. Всіх цих людей, разом з більшовицьким урядом Петро Курінний називав чужими людьми, ніким не обраними та нікому не відомими. Ця публіка дивилася на уманців, як на переможених дивляться переможці, а уманці дивилися на них як на ворогів і грабіжницьку, розбійницьку банду, яка утримувалася народним коштом.

13 лютого комісар І. Кулик хвалебно заявляв, що він Умані не залишить і поспішав з отриманням плати за квартирування, щоб відійти з Умані з награваним добром. Цього ж дня серед жителів міста ходили чутки, що зі Звенигородки отримано «сенсаційну» телеграму про те, що місто зайняли українські козаки, більшовиків вигнано, а місцевий більшовицький комісар вбитий. В ніч на 14 лютого з району залізничного вокзалу було чути постріли кулеметів, – то більшовики посилювали свою охорону у зв'язку з чутками про наступ українських військ. Побоюючись бою з українськими частинами більшовики увірвалися до волосного правління, порвали картини та вимагали грошей, всюди здійснювали грабежі та розбої. Цього ж дня з'явилася інформація, що більшовики планували заарештувати Військового начальника, полковника Івана Петровича Проценка. Вони стріляли по його квартирі та смертельно поранили полковника. Це вбивство обурило містян. Курінний зафіксував, що це не уряд, а «а банда добре озброєних розбійників і злодіїв» (Курінний, 2014: 22).

Наступну ніч уманці провели в погребях, у зв'язку з тим, що більшовики здійснювали обстріл міста та обстріл воєнних казарм. Вони вимагали роззброєння 16 піхотного запасного полку і здійснювали обстріл казарм гарматами. Після потрапляння в казарми 4-х снарядів солдати здали зброю і розійшлися по селах, але на бік більшовиків не перейшли. Петро Курінний не шкодує епітетів для означення більшовицької влади: «узурпаторство над беззахисним населенням», «більшовики – це вороги наші та поводяться не по братньому, як звірі в мирному стаді овець – грабують, розбивають, вбивають, розкрадають і знищують людей, чим викликають до себе ненависть народу». Спостерігаючи за злочинами більшовицької влади в місті уманці перемовлялися: «невже все це ще довго триватиме? Така невелика банда розбійників, а всіх тероризувала» (Курінний, 2014: 25).

Єврей-візник розповідав Курінному свої враження про більшовицьку владу: «Невже це більшовики? Це розбійники... Приходить до мене (візника) більшовик і наказує їхати з ним... На заперечення, що я зайнятий, він почав кричати на мене, що я «жидовская харя», повинен їхати, а інакше він «исковыряет рожу». Я дуже здивувався і кажу йому, що ні, пане, ви не більшовики... Більшовики так не можуть говорити» (Курінний, 2014: 29). Історія закінчилася тим, що візник вимушений був везти більшовика, та ще й безплатно.

16 лютого почали з'являтися чутки, що станція Козятин зайнята німцями, а більшовики в Умані почали готуватися до залишення міста. 17 лютого 1918 р.

більшовиків було вибито з Умані, вони з комісаром І. Куликом переїхали до Христинівки. Вночі більшовики розбили в'язницю, випустили ув'язнених і втекли. В Умані тоді ніякої влади не було. Лише з газетних повідомлень уманці знали, що в Козятині, Києві, Фастові, Білій Церкві німецькі війська. Поширювалися поговірки, що німці були вже в Христинівці й там повісили колишнього комісара Кулика.

Після відступу більшовиків Умань, за спостереженнями П. Курінного, повернулася до свого звичного життя. На вулицях був той самий мурашник з людей, що й завжди, але без страху, без юнаків, що гарцюють на конях. «Ще добре, що [комісаром] це був Кулик, своя людина [уманець], а могло бути ще гірше, могли пограбувати місто ще сильніше», – розмовляли жителі міста (Курінний, 2014: 30). 20 лютого в місті поширювалися чутки, що більшовики йдуть на Вапнярку, а звідти підуть на Христинівку і Умань. До цих чуток додалися і ті, що озброєні селяни із сіл Дмитрівського і Городецького йдуть на Умань. Це підняло на ноги Уманську охорону та породили паніку. Досвід перебування міста під більшовицькою окупацією, а також часті селянські повстання призвели до того, що уманці з нетерпінням чекали заgonу військ, який би зміг захистити місто. «Чекаємо німців... На них надія вже не як на ворогів, а як на захисників. Дожилися до того, що наші вороги мають стати на захист народу.» (Курінний, 2014: 32). 21 лютого загін німецьких військ, орієнтовно 80 осіб, вступив до міста. Уманці, за спостереженням автора, зустрічали їх як рятівників України. Дивилися на них хоч і не з любов'ю, але з повагою.

Відображення періоду гетьманату Скоропадського на Уманщині в щоденникових записах П. Курінного теж знайшло своє місце, однак в цій публікації маємо на меті прослідкувати ставлення населення Уманщини до більшовицької влади. 26 листопада 1918 р. місцева преса повідомила, що влада в місті перейшла до «Національного Союзу», а охорона порядку ще була в руках німецьких військових частин, які хоч і зберігали нейтралітет, але обіцяли придушувати будь-які безладдя, від кого б вони не йшли. 9 грудня німецькі війська почали залишати місто.

Невдовзі після цього більшовики знову захопили владу на Уманщині. В листопаді 1918 року В. Ленін у телеграмі до головному Червоної армії І. Вацетіса повідомляв: «З просування наших військ на захід і на Україну створюються тимчасові радянські уряди, покликані зміцнити ради на місцях. Ця обставина має ту хорошу сторону, що позбавляє змоги шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин як окупацію і створює сприятливу атмосферу для подальшого просування військ. Без цієї обставини наші війська були б поставлені в окупованих областях у нестерпне становище і населення не зустрічало б їх як визволителів» (Кульчицький, 2018). Таким чином Кремль прикривав окупацію України створенням радянського уряду в національній оболонці. Під час свого другого приходу до України більшовики знову широко використовували зброю тотального і раціонально організованого терору проти цивільного населення. Та вчиняли постійні грабунки для забезпечення грошима і продовольством своїх потреб.

Щоденникові записи Петра Курінного закінчуються 30 грудня 1918 р., а наступні розпочинаються від 31 березня 1919 р. І одразу ж рясніють подробицями «перших кроків» більшовицької влади в місті. Один з більшовиків (росіянин) жив у П. Курінного на квартирі та розповідав, що в Росії армія більшовиків отримує гарну платню, а також має дозвіл грабувати населення на свою користь.

З цього часу люди розповідали один одному приклади жорстокої та кривавої влади більшовиків у селах Уманщини: в містечку Дубовій вони вбили волосного старшину Андрана Кузьменка через те, що він сказав «грабить не можна». «Вони зговорились з розбійниками уголовними і значала підстрелили його, а потім (...) пішли в больницу і там вистрілами із ружей – убили.» (Курінний, 2014: 180). При спробі пограбувати квартиру судового слідчого М. Крижановського смертельно його поранили. Селянин з Краснопілки Форма Капустянський розповідав: «Ні за що, ні про що можуть убити... Позавчора у нас убив один такого хорошого солдата, так собі, задарма. А ну бачите, як я можу вбити когось схочу і вистрілив у солдатах. І вбив. Солдат прийшов на кілька днів додому, а вчора поховали...» (Курінний, 2014: 12).

Частим явищем стали сутички п'яних червоноармійців з револьверами на вулицях міста. 4 червня 1919 р. П. Курінний зафіксував сцену, під час якої червоноармієць закурив сигарету і вказав на єврея, який проходив поруч: «Этому мерзавцу голову расшибу» і почав бити його ногою (Піскун, 2019: 132). 26 липня в с. Степківці червоноармійці підпалили 8 хат, а коли селяни хотіли загасити пожежу, то більшовицькі солдати стріляли в людей з кулеметів, аби ті дивилися, як горять їхні хати. Вбили колишнього офіцера Марка Семенка через підозру участі в повстанському загоні. Його тіло, як і тіла інших вбитих українців, заборонили ховати та викинули на купу гною, аби їх розносили собаки по місту<sup>1</sup>. «У 12-ти селах селяни не хочуть комуни. Є такі села, що зовсім прогнали агітаторів... В Псярівці<sup>2</sup> люди вбили одного з грабіжників більшовиків і прогнали, як вони туди прийшли». В селі Подобна більшовики пограбували і забили до смерті Афанасія Боднюка за те, що він раніше служив на посаді поліціанта (Піскун, 2019: 63). 8 квітня датована інформація, що в с. Громах селяни не зголосилися на комуну і волосний схід при Уманській волості не відбувся, а селяни розбіглися і не хотіли розв'язувати питання, запропоновані більшовиками. Подібна інформація надходила і з села Паланки: там селяни також не визнавали ні комуни, ні більшовицької влади. 12 квітня 1919 р. з'явилися сподівання, що більшовики залишать Умань у зв'язку з наближенням до міста загонів отамана Зеленого. Через це до Умані прибула валка потягів для вивезення награвованого більшовиками майна.

Під час обшуку у населення зброї було звичним явищем, коли більшовики забирали в людей штани, друкарські машинки, речі, які зберігалися в скринях. Окрім того, що грабували простих людей, також вибивали їм вікна, стріляли в дах та робили інші злочини. Траплялися випадки, коли більшовицькі конвої

<sup>1</sup> Тіло офіцера Марка Івановича Семенка було поховано в його рідному с. Полянецькому в серпні 1919 р. з військовими почесними завдячуючи встановленню влади С. Петлюри.

<sup>2</sup> Нині село Ятранівка



затримували всіх людей на центральних вулицях містах, або ж в селах на базарах і вилучали у них всі кошти.

Розмірковуючи про причини важкого стану справ Петро Курінний доходив висновків, що причиною цього є те, що вся система управління більшовизму та інших авантюр зводилася до знищення свобод особистості, закону, миру і дружби між людьми. Вони множили ненависть і насилля, а також сприяли взаємному знищенню народів (Піскун, 2019: 69).

Спогади про сприйняття населенням краю більшовиків у 1919 р. залишив і білогвардієць Андрієнко. Його спогади ще потребують належного вивчення та верифікації. З доступного нам варіанту відомо, що на початку травня 1919 р. в селах навколо Умані готувалися до антибільшовицького повстання. Доєднатися до лав повстанців проти більшовиків зголосилися майже 100 гімназистів, яким вдалося пограбувати цейхгауз та дістати там близько ста гвинтівок і ящик патронів. Однак повстання так і не відбулося через те, що на початку травня більшовики втекли з Умані, а до міста наближалася Добровольча армія. 22 травня 1919 р. відбувся єврейський погром, який вчинили солдати 8 червоноармійського полку, «но были и воинствующие крестьяне, верившие, что скоро большевики создадут прекрасную жизнь. Их было очень мало» (Posadskii, 2019: 176).

Про особливо жорстокий терор більшовиків в Умані згадувала у спогадах дружина Юрія Львовича Крамаренка Олександра Олександрівна Крамаренко (Ісаєва). Вона певний період часу очолювала Уманську бібліотеку. Вона згадувала, що особливо лютував восьмий червоноармійський полк, у складі якого було багато кримінальних елементів. Увірвавшись в місто, вони кинулися займати найкращі квартири. «Забронювавши» за собою квартиру, одразу ж розбігалися по місту – «грабувати буржуїв». «До нас увірвалася кулеметна команда з 4-х людей і намагалася розташувати кулемет в їдальні... Зайняли вони дві кімнати й одразу кудись зникли. Повернулися п'яні й було чути як кожен із них вихвалявся своєю здобиччю» - так згадувала О. Крамаренко перше знайомство з вимушеними квартирантами (Крамаренко: 524).

Коли більшовики отримали наказ відступати та залишили житло Крамаренків, то у кімнатах, які вони займали все було розграбовано, а некоштовні для варварів речі (фотографії, портрети, листи) – розкидані по всій підлозі. Через три дні цей полк знову повернувся до Умані й ті ж самі більшовики оселилися в будинку Крамаренків. «Народ отпетый, все молодые, все “с прошлым”, изведавшие тюрьмы и плети. Это был самый подходящий элемент для разрушения, насилия и разбоя», - згадувала дружина лікаря. Найстарший за віком «квартирант» був селянином з Калузької губернії, любив приходити на кухню і вести розмови з О. Крамаренко. Сам був людиною малограмотною і просив читати йому вголос газети, де описувалися місця битв більшовиків. Чуючи знайомі йому назви із захопленням викрикував: «верно, мать, верно. Я сам там был!». Особливо безчинствували бійці цього полку в єврейських будинках. Вона характеризувала цих бійців, як людей, приречених на вірну смерть і перед смертю охочих «походити на всю», що зводилося до поголовного п'янства і розбою. Їй хотілося не чути постійної нецензурної

лексики, цинізму та обридлої до оскоми пісні «Ох, яблочко, да куда ты котишься» (Крамаренко: 530).

**Висновки.** У 1917-1920 рр. більшовики здійснили три спроби окупації України. Остання спроба супроводжувалася мільйонною окупаційною армією з росії. Під час встановлення російсько-радянської окупаційної влади більшовики сповна продемонстрували свій характер агресора. Ленінський суспільно-політичний та соціально-економічний устрій було нав'язано Україні силою. В сприйнятті значної частини уманців більшовики постають як жорстокі окупанти, які здійснюють терор проти мирного населення та вчиняють різноманітні злочини. Прикриваючи фактичну окупацію України більшовики створили квазідержавну конструкцію УСРР. Політика воєнного комунізму супроводжувалася масовим пограбуванням населення, засланнями до таборів, «інститутом відповідачів» та круговою порукою селянства, терористичними методами управління на зайнятих землях. Все це невдовзі призвело до голоду 1921-1923 рр.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Posadski, 2019 – Posadski A. Уманщина в 1918 – 1919 гг.: война, настроения, жизненная стойкость // *Historia i Świat*. 2019. № 8. P. 163-182.
- Дудник, 2008 – Дудник О. В. Національно-демократичні перетворення на півдні Київщини в революційну добу (березень 1917 – 1920 рр.) Монографія. Умань: СПД Сочінський, 2008. 248 с.
- Дудник, 2019 – Дудник. О. В. Мемуари як джерело до історії Уманщини доби Української революції (1917-1921 рр.) // *Уманська старовина*. 2019. № 6. С. 134-142
- Крамаренко - Фонди УКМ. А. А. Крамаренко. Воспоминая. Часть II (Умань). 604с.
- Кульчицький, 2018 - Кульчицький С. Зasadниче питання без емоцій. Чи була радянська влада в Україні окупаційною? // *День*. 2018. № 51-52. 23 березня.
- Кульчицький, 2013 – Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 1. К.: Темпора, 2013. 504 с.
- Любовець, 2010 – Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного і біографічного джерела: до історіографії проблеми. / *Українська біографістика*. 2010. Вип. 7. С. 66–104.
- Пиріг, 2009 – Пиріг Р.Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 31-58.
- Піскун, Давидюк 2019 – Піскун.В., Давидюк В. Щоденники українського селянина Петра Федоровича Курінного. 1919 рік. Київ, «Видавництво Людмила», 2019. 444 с.
- Умань і уманчани, 2013 – Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного / Уклад Ю. В. Торгалю, Л. Д. Гарбузова / Умань: ВПЦ «Візаві», 2013. 344 с.
- Умань і уманчани, 2014 – Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного / Уклад. Ю. В. Торгалю / Умань: Видавець «Сочінський», 2014. 428 с.

## REFERENCES

- Posadski, 2019 – Posadski A. Umanshchina v 1918 – 1919 gg.: vojna, nastroeniya, zhiznennaya stojkost [Umanshchina in 1918 - 1919: war, moods, vitality] // *Historia i Świat*. 2019. № 8. P. 163-182 [in Ukrainian].
- Dudnyk, 2008 – Dudnyk O. V. Natsionalno-demokratychni peretvorennia na pivdni Kyivshchyny v revoliutsiinu dobu (berezen 1917 – 1920 rr.) [Natsionalno-demokratychni peretvorennia na pivdni Kyivshchyny v revoliutsiinu dobu (berezen 1917 – 1920 rr.)]. Uman: SPD Sochynskiy, 2008. 248 s. [in Ukrainian].
- Dudnyk, 2019 – Dudnyk. O. V. Memuary yak dzherelo do istorii Umanshchyny doby Ukrainskoi revoliutsii (1917-1921 rr.) [Memoirs as a source for the history of Umanshchyna during the Ukrainian Revolution (1917-1921)] // *Umanska starovyna*. 2019. № 6. S. 134-142 [in Ukrainian].
- Kramarenko – Fondy UKM. A. A. Kramarenko. Vospomynayia. Chast II. [Memoirs. Part II] (Uman). 604 s. [in Russian].
- Kulchytskyi, 2018 - Kulchytskyi S. Zasadnyche pytannia bez emotsii. Chy bula radianska vlada v Ukraini okupatsiinoiu? [A basic question without emotions. Was the Soviet government in Ukraine an occupation?] // *Den*. 2018. № 51-52. 23 bereznia [in Ukrainian].

- Kulchytskyi, 2013 – Kulchytskyi S. Chervonyi vyklyk. Istoriiia komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli. Kn. 1 [Red challenge. The history of communism in Ukraine from its birth to its demise. Book 1]. K.: Tempora, 2013. 504 s. [in Ukrainian].
- Liubovets, 2010 – Liubovets N. I. Vyvchennia memuariv yak istorychnoho i biohrafichnogo dzherela: do istoriohrafii problemy / Ukrainska biohrafistyka. 2010. Vyp. 7. S. 66–104. [Study of memoirs as a historical and biographical source: the historiography of the problem]. K., 2010. S. 66–104 [in Ukrainian].
- Pyrih, 2009 – Pyrih R.Ia. Memuary suchasnykiv yak dzherelo z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Memoirs of contemporaries as a source of the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921] // *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rokiv*. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009. Vyp. 4. S. 31-58 [in Ukrainian].
- Piskun, 2019 – Piskun V., Davydiuk V. Shchodennyky ukrainskoho selianyna Petra Fedorovycha Kurinnoho. 1919 rik [The diaries of the Ukrainian peasant P. F. Kurinnyi]. Kyiv, «Vydavnytstvo Liudmyla», 2019. 444 s. [in Ukrainian].
- Uman i umanchany, 2013 – Uman i umanchany ochyma P. F. Kurinnoho [Uman and Uman residents through the eyes of P. F. Kurinnyi] / Uklad. Yu. V. Torhalo / Uman: VPC «Vizavi», 2013. 344 s. [in Ukrainian].
- Uman i umanchany, 2014 – Uman i umanchany ochyma P. F. Kurinnoho [Uman and Uman residents through the eyes of P. F. Kurinnyi] / Uklad. Yu. V. Torhalo / Uman: Vydavets «Sochinskyi», 2014. 428 s. [in Ukrainian].

УДК 94(477.46) '19'

DOI: 10.31499/2519-2035.9.2022.269882

**Петро ГОРОХІВСЬКИЙ**,  
orcid.org/ 0000-0003-1943-8240  
к. пед. н., доцент  
кафедри всесвітньої історії  
та методик навчання  
Уманського державного педагогічного  
університету імені Павла Тичини  
(Україна, Умань)  
gopeiv@gmail.com

## АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА НА СТОРІНКАХ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ В 30-х РОКАХ МИНУЛОГО СТОЛІТТЯ

*У статті розкрито особливості проведення антирелігійної пропаганди серед населення Христинівщини у 30-ті роки ХХ століття, спрямованої на утвердження матеріалістичного світогляду і витіснення з свідомості людей релігійних уявлень.*

*Визначено основні напрямки атеїстичної роботи: використання місцевої преси для публікацій, про шкідливість релігійних свят і обрядів; проведення антирелігійних бесід, лекторіїв; залучення широких верств населення у члени Спілки воєвничих безвірників; проведення цілеспрямованої роботи серед учнів місцевих шкіл та ін.*

*Висловлено переконання про те, що комуністична партія і уряд зазнали невдачі у боротьбі проти релігії і церкви. У значній своїй частині населення Христинівщини залишалося прихильним до віри батьків і православних традицій.*

**Ключові слова:** релігія, церква, антирелігійна пропаганда, Спілка воєвничих безвірників, лекторії, репресії, релігійні переконання.

**Petro HOROKHIVSKYI**,  
orcid.org/ 0000-0003-1943-8240  
a candidate of Pedagogical Sciences,  
Associate Professor of the Department of  
World History and Teaching Methods  
Uman State Pedagogical University  
named Paul Tychyn  
(Ukraine, Uman)  
gopeiv@gmail.com

## ANTI-RELIGIOUS PROPAGANDA ON THE PAGES OF THE LOCAL